

kilátó

DEMÉNY PÉTER

Dosztojevszkij szívzsebszótár

Cristea, Valeriu, a legcsodálatosabb Dosztojevszkij-kézikönyv, a →*Dicționarul personajelor lui Dostoievski* (Dosztojevszkij szereplőinek szótára) szerzője. Bizonyára az általa teremtett műfaj dolgozott bennem addig, míg végül a magam szótárait elkezdtem írni.¹ 1983-ban jelent meg az első, 1995-ben a második kötete, aztán 2007-ben egy kötetben is megjelent a hatalmas munka. *Mindent* meg lehet tudni belőle: azt, hogy hogyan alakultak ki →szereplői, milyen út vezetett a vázlatoktól a művekig, a kezdeti hősök hogyan lettek végleges szereplők; aztán azt, hogy ők, a végsők, mikor és hol születtek, mit tettek életükben, miként haltak meg, mit lehet róluk mondani, és mit mondott róluk a korábbi recepció. Különösen a három utóbbi nyűgöz le, hiszen Dosztojevszkijnél mindig szórtak az információk, a cselekmény egyre gazdagodik, dúsul, nehéz eligazodni; másfelől természetesen nem olvastam mindent, nem is fogok; harmadrészt mindig érdekelt a szimbólumok működése és vonulása.

Egy szó mint száz, ez a román irodalomtörténész az egyik kedvenc olvasmányom, legutóbb *A félkegyelműt* olvastam újra a segítségével.

Faludy György *Jegyzetek az esőerdőből* című kötetének egyik szellemes játéka az, hogy listát készít arról, kivel vacsorázna a világirodalomból: ezen a listán három Dosztojevszkij-hős is szerepel: Aljosa és →Ivan Karamazov, illetve Grusenyka. Fjodor Pavlovicsot viszont be sem engedné az ajtón. Mindegyik választás érthető. Faludy nem vallástalan, nem is vallásellenes, ezzel szemben ő is sokat ad az okosságára, a szeszélyes és adakozó nőket pedig mindig is szerette. Ami nem érthető, az az, hogy vajon miért éppen ez a három? Dosztojevszkij szereplőinek köre ugyancsak tágas, miért nem szerepel mondjuk Sztavrogin? Hiszen ő igazán nem pojáca, ellenben rendkívül intelligens. Talán a hidegsége taszította a *Pokolbéli víg napjaim* íróját?

Karamazov, Ivan – kicsit furcsa így, szótárformában találkozni a nevével. A Facebookon „Ivan Karamazov” a nevem, „az igazit” nem is igen használom ebben a médiumban. Miért ő? Mert én is arrogáns vagyok az ostobákkal, én is vitatkozom Istennel, és én is meg akartam ölni az apámat – erről is írtam *Visszaforgatás* című regényemben (Koinónia, 2006). A Nagyinkvizítor-legenda a világirodalom egyik alig megközelíthető orma, és az egész ~-jelenség annyira izgató, annyira felkavaró, annyira irritál, hogy jószérével nem is tudok úgy beszélni róla, mint pusztá regényhősről; az életem szereplője, az egyik énem, ha úgy tetszik. Soha nem hittem, hogy az irodalom elméletekkel megfejthető művészet, és ennek az egyik oka, forrása, eredője ~. És még a Sátán is meglátogatja!

Ez azonban csak a „nappali” (már amennyire nappali) oldala – az éjszakai Szmergyakov, a hasonmás, aki híven követi mestere elméletét, és belehal abba, hogy az nem méltó a saját teóriájához. ~ egyáltalán nem ártatlan, bizonyos értelemben nagyobb bűnös, mint Szmergyakov, bár embert kétségtelenül nem ölt. De azért ne feledjük Nádas figyelmeztetését a *Közöny* kapcsán: „Olvasás közben soha nem tudom elhárítani a gyanakvást, hogy Albert Camus mégiscsak megölt egy arabot. Amin az sem változtat sokat, ha nem ő ölte meg.”²

Miskin – aki soha nem leszek, de aki felé mindig törekszem. A pontos, elfogulatlan látás embere. „A tárgyilagosságra törekvés végül azokat az érzelmeket és embereket is tárgyiasítja, amelyekre és akikre a legnagyobb szükségünk van.” – írtam nemrég egy blogbejegyzésemben Krusovszky regényéről, ~-nel vonva párhuzamot.³ Ez alighanem tévedés: ~ nem elfogulatlan, hanem *elfogultan elfogulatlan*. Szereti Agláját, mégis azt mondja, Nasztaszja Filippovna sokkal szebb nála, és a döntő jelenetben sem hagyhatja ott azt, aki felismerte a bűnét, mégsem szabadulhat tőle. ~ nem tárgyiasítja az embereket, de eltekint a szeretetétől. „Az ön részéről nagyon helytelennek tartom ezt az egészet, mert igen sértő úgy szemlélni és megítélni egy ember lelkét, ahogy ön Ippolitot megítéli. Önben nincs gyengédség, csupán az igazság van meg, vagyis: igazságtalan.” – veti a szemére Aglaja, Bahtyin pedig megjegyzi: „Az igazság tehát igazságtalanság, ha egy *másik* személyiség belső mélységeire vonatkozik.”⁴ Bár hát tulajdonképpen ez mégiscsak az, amit mondtam. Jézus mindenkit szeretett, hát senkit nem szerethetett *emberi módon*, csak istenien, miközben emberek között élt. Ez a feszültség azonban mindig is érdekelt.

Azt hiszem, az izgatott és izgat a mai napig, hogy mik a boldogság lehetőségei egy olyan életben, mely ragaszkodik az ideálokhoz. ~ történetéből az derül ki, hogy meglehetősen korlátozottak; de aki a könyvet leteszi, nem hiszem, hogy azt gondolja, hogy „nem éri meg”. Nem ilyen egyszerű; ~ rendkívül sűrített regénytörténetében ugyan nagyon kevés a megszokott értelemben vett, kitartó, szerető boldogság, az életet azonban mégsem patikamérlegen éljük, és *jelent* boldogságot a pontos felismerés, a lelki közelség gondolata is.

Nagy alak azért is, és az előbbiektől nem függetlenül, mert nagy benne a részvét – Nasztaszja Filippovnához fűződő viszonya, a megértés gyöngédsége az egész világirodalom egyik legszebb és legmélyebb lelki pillanata; nem melleleg, mint a részvét mindig, a közhelyek fénytörése: Nasztaszja Filippovna a romlott nő, *akit megrontottak*, ezzel azonban kevesen törődnek, maga Aglaja is szörnyű dolgokat vág a fejéhez, még ha féltékenységből teszi is; ~ megérti, a szenvedését átérzi, a törekvéseit tiszteli, készülődő végzetétől pedig összeszorul a szíve.

Raszkolnyikov – a múlt kódébe vész, mint általában, a szenvedélyek eredete. Édesanyám adta a kezembe a *Bűn és bűnhődést*, de hogy mikor? Valamikor kamaszkoromban lehetett. Nagyon tetszett, de Dosztojevszkijt rágtam még, nem tudtam felhőtlenül élvezni. Persze ő amúgy sem felhőtlenes, de akkor még kínlódtam vele, nemcsak lelkileg, hanem nyelvileg is. Illés Endre írja Bunyinről, hogy a nagy oroszok jó része kásaheggyel kezdődik, melyen át kell rágnod magad, amíg aztán beránt az örvény. Hát Dosztojevszkij is kásaheggynek tűnt, később, fokozatosan, mélyen szerettem meg. Talán ez a helyes sorrend.

Jóval később, már egyetemistaként olvastam, hogy Füst Milán ~-nak nevezte a *Bűn és bűnböndést*, és nem is lehetett előtte másként emlegetni. Valami baja lehetett az ilyen vallási izékkal, hiszen *A félkegyelműt* meg *A Karamazov testvéreket* egyszerűen kirekesztette a koncepciójából.

Mindenesetre ~ gondolkodóba ejtett. Soha nem hittem, hogy mindent szabad, pontosabban soha nem *mertem*, hogy egy gondolatért a gyilkosság is eljussak. ~ éppúgy vergődik, mint →Ivan Karamazov, de az előbbi legalább a tettig, az utóbbi legalább a hirdetésig eljut. Én nem. Bár lehet, hogy sokak szemében az apák bírálata már önmagában apagyilkosság, nem beszélve a *Visszaforgatás* vallomásosságáról. Az biztos, hogy én ~-on keresztül lettem mindörökre →rajongó.

Szerb Antal, mint annyi mindenbe, Dosztojevszkijbe is besegített. „De míg Tolsztoj a legegyetemesebb író, mindenki Dosztojevszkij számára megközelíthető, és az ember éveivel együtt érik a gyönyörűség, amelyet olvasása kivált, Dosztojevszkij nem való mindenkinek. Az olvasók kiválasztódása nem műveltség szerint történik, Dosztojevszkij olvasójának nem kell a szellemi elithez tartoznia és az elithez tartozás még nem jelenti, hogy az ember szívesen olvassa Dosztojevszkijt. Bizonyos lelki alkat kell hozzá.”⁵ *A világirodalom történetének* ez a passzusa megigéztet, talán gögössé is tett. Én annyira a „bizonyos lelki alkat” „tulajdonosa” vagyok, hogy az *Anna Kareninán* és az *Ivan Iljics halálán* kívül más nem is ragadott meg az egész Tolsztoj-életműből (és szégyellem, de a *Háború és békét* nem is olvastam, nem vonz feléje semmi), miközben Dosztojevszkij nagy regényeit legalább egyszer, de inkább többször olvastam, és nem szűnök meg gondolkodni azon, hogy mi a titka ennek az embernek, „hogyan csinálta”. És mint mindnyájan tudjuk, a vitakozás remek impulzusokat ad – ezt az impulzust ~-nak köszönhetem.

„Tolsztoj még belétartozik az irodalmi dolgok rendjébe; Dosztojevszkij egészen különálló. Lukács György regényelméletéből kikapcsolja Dosztojevszkijt, mert vele új irodalmi műfaj kezdődik; Spengler is úgy tekinti Dosztojevszkijt, mint aki még fel nem mérhető, új kultúrkör elején áll.” – ezt is ~ írja, és ez is felkavaró. Számomra valahogy úgy van, ahogy Heller Ágnes írja a *Kizöklent időben*: „Nekem [...] van egy barátom, aki olyan, mint Coriolanus. Sőt, ő maga Coriolanus. Nem tévedés. És ez Shakespeare egyedülálló titka.”⁶ Ez Dosztojevszkij egyedülálló titka is. Én láttam Fjodor Pavlovicsot, Mityát, Marmeladovot, Porfirij Petrovicsot, *A Karamazov testvérek*beli tábornoknét, aki megmenti a gyermekeket az apjuktól – itt voltak körülöttem; részben máig itt vannak.

JEGYZETEK

1. Arany-szótár, 200 AranyLátó, 2017/3, illetve *Töredékes Áprily-szótár*. A PIM 2018. január 24–25-én rendezett konferenciáján elhangzott előadás szerkesztett változata. Előkészületben.

2. Nádas Péter, *A humánus és az animális* = Uő., *Kritikák*, Jelenkor, Pécs, 1999, 263–272.

3. Vö. https://jodemenysegfoka.blog.hu/2018/09/03/onarckep_rolunk_nekunk_krusovszky_denes_regenyerol

4. Mihail Bahtyin, *Dosztojevszkij poétikájának problémái* = Uő., *A szó esztétikája*, ford. Kőrösi József, Könczöl Csaba, Gondolat, Bp., 1976, 99.

5. Szerb Antal, *A világirodalom története* (3. kötet), Révai, Bp., 1941, 75.

6. Heller Ágnes, *Kizöklent idő*, fordította Módos Magdolna, Osiris, Bp. 2000. I-II., 19.